

## **"ונקריב עצמנו את קורבן ה' כעולות כליל לגבוה"**

*פרעות תתנ"ו בראי המחקר המודרני*

- ישראל יעקב יובל, שני גויים בבטנך: יהודים ונוצרים – דימויים הדדיים, הוצאת עלמא/עם-עובד, תל-אביב, תש"ס, 318 עמ'
- רוברט חזן, מסע הצלב הראשון והיהודים, הוצאת מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים תש"ס, 136 עמ'
- י"ט עסיס, מ' טוך, ג' כהן, א' לימור, א' קידר (עורכים), יהודים מול הצלב – גזרות תתנ"ו בהיסטוריה ובהיסטוריוגרפיה, הוצאת מאגנס, ירושלים תש"ס, 217 עמ'

לאחרונה ראו אור שלושה ספרים העוסקים, במישורין או בעקיפין, בגזרות תתנ"ו. אירוע ספרותי מעין זה אינו שכיח, ולפיכך, עוד בטרם ניגש להתבונן בעיקרי הדברים הנדונים בספרים אלו ראוי שננסה לברר מהם הגורמים העומדים מאחורי העניין המחקרי הפתאומי לכאורה. שהרי, מבחינה היסטורית טהורה לא התגלו מקורות נוספים השופכים אור חדש על התקופה ומאורעותיה, וחוקרי העתים עדיין סמוכים על שולחן של הכרוניקות העבריות והנוצריות המדווחות, כל אחת לפי דרכה, על הפרעות ועל הגילויים השונים של קידוש השם שהתרחשו במהלך מסע הצלב הראשון. נדמה אפוא, שהתשובה טמונה במישור ההיסטוריוגרפי, ובתמורות מרחיקות הלכת המתחוללות בשנים האחרונות בהערכת ההיסטוריה היהודית לדורותיה. גזרות תתנ"ו, מושא דיוננו הנוכחי, אף הן לא יוצאות מכלל זה, ופרספקטיבות חדשות, הקוראות תגר על דימויים מסורתיים ומציעות דימויים אלטרנטיביים, הולכות וקונות להן שביטה במקומותינו.

בייחוד אמורים הדברים ביחס לספרו של ישראל יעקב יובל, שני גויים בבטנך: יהודים ונוצרים – דימויים הדדיים, שחלקים מפרקיו התפרסמו כמאמרים בכתב העת ציון בעשור האחרון. התזה המרכזית המועלית בספרו של יובל עוררה תגובות וביקורות שחרגו לעתים

1 ספר גזירות אשכנז וצרפת, מהדורת הברמן, ירושלים תש"ה, עמ' מ"ח (להלן: הברמן, גזירות).

הן מעבר לגבולות השיח המחקרי השגרתי והן מעבר לגבולות האקדמיה. יובל מבקש, אם ננסה לתמצת את משנתו על רגל אחת, להגדיר מחדש את היחסים שבין יהודים לבין נוצרים במאות הראשונות לספירה ובמהלך ימי הביניים. הוא יוצא חוצץ נגד התמונה החד-ממדית, המקובלת בספרות המחקר המסורתית, שלפיה שרר נתק רעיוני מוחלט בין הדתות, כשהפולמוס הבין-דתי ביניהן התמצה בדחיית ערכי היסוד המקודשים של הדת היריבה. כתחליף הוא מציע תיאור של יחסי הפריה והפנמה הדדיים שנבעו מתוך היכרות עמוקה ואינטימית עם הצד שכנגד, יחסים שהובילו ליצירת מערכת של סמלים וטקסים מקבילים בעלי מאפיינים משותפים. דיאלוג זה, שהיה סמוי ברובו, לא סייע בהכרח לגשר על פני התהום הפעורה שהפרידה בין הצדדים. אדרבה, קיומה של שפה משותפת הזין את המשטמה הרגשית העזה ששררה בין שתי הדתות והעמיק את יחסי האיבה בין המאמינים. יחסים אלו התבטאו הן בתורות משיחיות שואפות נקם שבהן נפרע האל מאויבי עמו "האמיתי" והן במסעות רצח ממשיים.

גזרות תנ"ו והשלכותיהן משמשות אבן בוחן מרכזית להערכת מידת האינטראקציה הדתית, הרעיונית והתרבותית שבין יהודים לנוצרים. שלושת הספרים שבהם בחרנו לעסוק מספקים תמונת מצב עדכנית של חזית המחקר ההיסטורי של תולדות היהודים בימי הביניים. כאנטיזה לספרו של יובל, שאת אופיו המהפכני והשנוי במחלוקת ציינו לעיל, עומד ספרו (המתורגם) של רוברט חזן **מסע הצלב הראשון והיהודים**, המנסה לבחון את המניעים להתפרצות האנטי-יהודית, את התפקיד שמילאו הגורמים הנוצריים השונים בערים אלה, ואת מאפייני התגובה היהודית. חזן נחשב נציג מובהק של חוקרי הדור הקודם, כדוגמת בער, בן-שון וכ"ץ, שנטו להמעיט בהיקפה של המעורבות ושל הזיקה ההדדית שבין שתי החברות. הספר השלישי, קובץ המאמרים **יהודים מול הצלב – גזרות תנ"ו בהיסטוריה ובהיסטוריוגרפיה**, עומד בתווך, ומביא מגוון דעות של חוקרים המשתייכים לשני הזרמים.

## א. השתלשלות המאורעות

המתווה הכללי של השתלשלות האירועים איננו שנוי במחלוקת, והוא מתואר היטב בספרו של חזן, ובמאמר המבוא של מיכאל טוך<sup>2</sup> לקובץ המאמרים: הטפותיו של האפיפיור אורבנוס ה-2 למלחמת קודש אשר תגאל את ירושלים ואת "הקבר הקדוש" מעול האסלאם, זכו להיענות שהוא עצמו לא פילל לה. בחודשים שלאחר מכן שטף את אירופה גל התעוררות דתית שסחף אחריו מאמינים מכל שדרות החברה – מלכים, רוזנים, אצילים ודלת העם – שנהרו כולם לעבר ירושלים. במסעם מזרחה זרעו הרג, הרס ואברדן בקהילות היהודיות שנקרו

2 "מבוא: מסע הצלב הראשון (1099-1095) ורדיפות תנ"ו", עמ' 11-16.

בדרכם. מרחץ הדמים הגיע לשיאו באביב תתנ"ו (1096), בקהילות עמק הריינוס – מגנצא, וורמייזא, וקולוניא – שם קיפדו את חייהם מרבית התושבים היהודים במיתות שונות ומשונות.

מי היו הפורעים העיקריים בקרב נושאי הצלב? אף כאן, כמדומה, הדברים אינם שנויים במחלוקת. מסע הצלב הראשון היה מורכב משלושה גלים של צבאות צלבניים אשר שטפו מזרחה, מונעים בכוחה של אמונה דתית והרפתקנות לשמה. הגל הראשון כלל בעיקרו מיליציות צבאיות-למחצה שהונהגו על ידי ברונים צרפתיים. יכולת הלחימה המשופרת שלהם, כמו גם הארגון והסדר של הגייסות, הם שאפשרו את כיבושה של ירושלים מידי הפאטמים המצריים ביולי 1099. המקורות בני אותה תקופה לא מציינים כל מעורבות של צבאות אלו בפרעות ביהודים. תמיכה נוספת, אם כי עקיפה, לחוסר מעורבותם בפרעות תתנ"ו, הוא אופי החיכוך שנוצר בינם לבין יהודי ירושלים עם הכיבוש. חיכוך זה היה שונה במהותו מזה שהתרחש שלוש שנים קודם לכן על אדמת גרמניה: ראשית, העדויות לא מדווחות על ניסיונות של המרה לנצרות מצד הצלבנים כפי שהיה בגורות תתנ"ו. הצלבנים לא הפלו בין האוכלוסייה היהודית של ירושלים ובין תושביה המוסלמים והנוצרים מזרחיים, וטבחו בכולם ללא רחם. שנית, לא קיימים דיווחים על קידוש השם בקרב יהודי ירושלים כפי שהיה באשכנז.<sup>3</sup> מכלול העדויות מצביע, ככל הנראה, שהמתח הבין-דתי לא מילא תפקיד עיקרי ביחסים שבין הצלבנים ובין יהודי ירושלים, כפי שהוא מילא באשכנז.

הגל השני, שראשיתו אף היא בצרפת, היה מבוסס על כוחות לחימה עממיים, כשההתארגנות הגדולה שבהם מונהגת על ידי דמות מסתורית-למחצה, המכונה במקורות פטר הנזיר. פטר הטיף למסע הצלב בעוברו ברחבי גרמניה, אולם לא המתין להצטרפות מגויסים חדשים, והמשיך בדרכו תוך שהוא מנסה ללכד את חייליו וליצור בקרבם משמעת צבאית מינימלית. הדבר צלח בידו כל עוד היה מצוי בטריטוריה נוצרית, אולם בהתנגשות הראשונה עם האויב המוסלמי ספג מפלה, ונאמניו נטבחו ונפוצו לכל עבר. הכרוניקות היהודיות אמנם מזכירות את פטר הנזיר וצבאו, אולם ככל הידוע מגעיו היחידים עם היהודים היו תביעה לאספקת צידה ומזון ללוחמיו.

הגל השלישי, שנוצר בגרמניה והורכב מכנופיות עממיות שהיו משוללות הנהגה יציבה, הוא שהיה אחראי, ככל הנראה, לפרעות. אופיין הרדיקלי והאנרכיסטי של כנופיות אלה הוביל במהרה למעשי הטבח ביהודים, ולתופעות דתיות סוטות נוספות שהוקעו על ידי הכרוניקאים הנוצרים בני התקופה. צלבנים אלו, לאחר שהתפנו מהשמדת הקהילות היהודיות ופנו מזרחה, חוסלו בסדרה של התנגשויות עם המלך ההונגרי הנוצרי (!) ולא זכו כלל להגיע

3 ר' בספרו של י' פראוור, **תולדות היהודים בממלכת הצלבנים**, ירושלים תשס"א (הדפסה חדשה).

לשערי הארץ המובטחת.

מגזר נוסף שלקח חלק בפרעות היה האוכלוסייה העירונית, אשר שימשה במרבית המקומות גרורה של הצבאות הצלבנים. העירוניים פתחו את שערי הערים בפני הפורעים, ואף השתתפו במעשי ההרג. הרקע הכלכלי לא היה מן הגורמים הישירים לפרעות. מיכאל טוך, במאמר אחר מפרי עטו בקובץ **יהודים בצל הצלב**,<sup>4</sup> מנתח את המקורות המצביעים על טיב הפעילות הכלכלית של יהודי גרמניה, ומגיע למסקנה שהיהודים בתקופה זו לא עסקו בתחומים הכלכליים שהביאו לעוינות בתקופה מאוחרת יותר, כגון הלואה בריבית, וכן לא היה ליהודים מונופול במסחר. רוברט חזן מעלה את ההשערה שאיבת העירוניים נבעה מסיבות פוליטיות. האוטונומיה התרבותית והמשפטית שקיבלו היהודים משליטי הערים לא היתה לרוחם של העירוניים, ששאפו להרחיב את תחומי הממשל העצמי בערים המתפתחות.

הרושם העולה מקריאת המקורות ומניתוחם הוא כי פרעות תנ"ו היו למעשה פרעות עממיות. הרשויות הכנסייתיות, החל מהאפיפיור וכלה בהגמונים שבערים, לא קראו מפורשות לפרוע ביהודים. חלקם אף נקטו באמצעים תקיפים על מנת להגן על יהודיהם, כדוגמת ההגמון של העיר שפיירא. אחרים עמדו חסרי אונים כנגד ההמון המתפרע. היו גם כאלה אשר ניצלו את שעת הכושר והתנו את מתן עזרתם בקבלת האמונה הנוצרית. כך או כך, ניכר כי לכנסייה לא היה כל עניין בטבח היהודים.

ברם, למרות היעדרה של הכוונה כנסייתית מפורשת, הרי שבעקיפין ודאי היתה השפעה לקריאת האפיפיור ליטול את הצלב. המסר המשתמע מן הדרישה האפיפיורית לטהר את הקבר הקדוש המחולל בירושלים וללחום במוסלמים אויבי הכנסייה, היה להיפרע בראש ובראשונה מאלה שגרמו מלכתחילה לקיומו של אותו קבר, היינו היהודים רוצחי ישו. ההמון הפשוט ודאי שהתקשה ליצור הפרדה עניינית בין אויביה השונים של הנצרות ולהפנות את זעמו באורח סלקטיבי. מיקומם הגבוה של היהודים בקצה פירמידת אויבי הנצרות במשך אלף שנות קיומה, כמו גם נגישותם הפיזית, אפשרו מימוש ישיר ופשוט יחסית של אש הקנאות הדתית שהוצתה על ידי הכנסייה. אש זו לובתה במהלך הפרעות עצמן, הן על ידי סירובם המתמשך של היהודים לקבל עליהם את האמונה הנוצרית, והן על ידי מעשי קידוש השם הקיצוניים שבהם נקטו. ההתאבדויות ההמוניות, והריגת ילדים על ידי הוריהם על מנת שלא ישתמדו, גרמו לתחושות סלידה, חמה וזעם בקרב הנוצרים, והביאו להקצנת מעשי הטבח. ייתכן גם שהפורעים מצאו במעשים אלו דמיון מסוים לאירוע הצליבה, ותופעת היהודים המונעים – באמצעות התאבדות או רצח – את קבלת דת האמת, נתפסה כשחזור מדויק של מעורבות אבותיהם בצליבת בן האלוהים בניסיון למנוע את הפצת חזונו.

4 "פעילותם הכלכלית של יהודי גרמניה במאות העשירית-השנים עשרה", עמ' 54-32.

## ב. מעשי קידוש השם

ייחודיותן של גזרות תתנ"ו מנקודת מבט יהודית, נעוצה במעשי ההקרבה העצמית או הקרבת אחרים, הזוכים לתיאור מפורט מתוך נימה אוהדת בכרוניקות היהודיות. הנושא המרכזי בכרוניקות המתארות את גזרות תתנ"ו הוא קידוש השם של יהודי הקהילות. שלושה דפוסים של התנהגות אבדנית באים לידי ביטוי בכרוניקות אלה: היו שהתמסרו ללא התנגדות לידיהם של הצלבנים שטבחו בהם, לאחר שסירבו לבחור באפשרות ההשתמדות. זה היה סופו של ר' יצחק בר' משה, מחכמיה המובהקים של מגנצא, אשר את מותו מתאר הכותב: "והאויבים מיד כשנכנסו בתוך החצר מצאו שם קצת מן החסידים גמורים עם רבנו יצחק ב"ר משה עוקר הרים, והוא פשט צווארו וחיטכו ראשו תחילה"<sup>5</sup>. אחרים בחרו ליטול את חייהם בידיהם והתאבדו. על יהודי וובלינגהופן שמצפון לקולוניה מסופר כי בשעה שהתקרב המון הצלבנים השליכו עצמם מקצת מן החסידים ממרומי המגדל למימי הריינוס. דרך התגובה השלישית, הקשה מכולן, היתה הריגתם של אחרים. מספר תיאורים מזעזעים השתמרו, הן בכרוניקות והן בספרי השו"ת, על אודות אמהות שהרגו את עולליהן בטרם התאבדו, ועל אבות ששחטו את נשותיהם, ילדיהם, או הוריהם. כזה הוא מקרה "האישה החשובה מרת רחל הבחורה בת ר' יצחק ב"ר אשר", אשר שחטה את ארבעת ילדיה על אף תחנוניהם וניסיונות ההסתתרות מפני אמם. בתשובות מהר"ם מרוטנבורג מוזכר מקרה של אב שהרג את אשתו ובניו לשמע ידיעות על התקרבות הצלבנים למקום מגוריהם. אלה, לבסוף, כלל לא נכנסו לעיר.<sup>6</sup> מקרה מזעזע נוסף הוא פרשת התאבדותו של ר' יצחק בן דוד, הפרנס של מייניץ, שניצל מן הפרעות באמצעות התנצרותו. יומיים לאחר שוך הפרעות, בערב שבועות, שחט את ילדיו בבית הכנסת, פנה לבית אביו, שם שהתה אמו הפצועה, והעלהו באש, ולאחר מכן שב לבית הכנסת, הצית אותו, ונספה בשרפה.<sup>7</sup>

שתי שאלות מרכזיות מתעוררות למקרא תיאורים אלו: הראשונה, מה היו המקורות ההלכתיים שעליהם הסתמכו יהודי אשכנז בבואם לעשות מעשה, ומה היה טיבה של מסורת "קידוש השם" שהחזיקו בידיהם, שאותה הוציאו אל הפועל בהגיע שעת המבחן? והשנייה, מה היה הגורם שדרבן את ההתנהגות הקיצונית של יהודי תתנ"ו, ואשר הביאם להחזיק במעשים קיצוניים אלו? מדוע נתקלים אנו בתופעה המונית זו של קידוש השם במסע הצלב

5 הברמן, גזירות, עמ' ל"א.

6 רבינו מאיר ב"ר ברוך (מהר"ם) מרוטנבורג, תשובות פסקים ומנהגים, הוצאת יצחק זאב כהנא, ירושלים 1957-1963, חלק ב', עמ' 54.

7 הברמן, גזירות, עמ' ל"ו-ל"ח.

הראשון בלבד?

חזן מקדיש את עיקר הדין לשאלה השנייה, תוך שהוא מתעלם, במידה רבה, מהמורכבות ומקושי ההלכתי להצדיק את מעשיהם של חסידי אשכנז. בסוגיה זו כבר דנו רבים בעבר, ומן הראוי היה להציג תשובה מורכבת ורבת פנים לשאלה זו. כך למשל, טען חיים סולוביצ'יק כי למעשי ההרג של הילדים, כמו גם למעשי ההתאבדות, לא היה ביסוס הלכתי, ומן הראוי היה להתייחס אל המתאבדים כאל חוטאים ולא כאל "קדושים"<sup>8</sup>. מרדכי ברויאר (ההיסטוריון),<sup>9</sup> אף הוא סבור שלמרטרולוגיה היהודית בתתנו"ו היה ביסוס הלכתי קלוש. אלא שבניגוד לסולוביצ'יק הוא רואה במעשי קידוש השם אלו ביטוי ללהט האמוני של יהודי אשכנז, ולכן לדעתו יש לבחון את ההתאבדויות ואת מעשי ההריגה באורח אוהד יותר, כפי שאכן עשתה הספרות ההלכתית, שהכשירה אותם בדיעבד.<sup>10</sup>

בניגוד לסולוביצ'יק ולברויאר, נחלצים אברהם גרוסמן וישראל יובל להגנתם של חסידי אשכנז, ומראים כי מאחורי מעשיהם עומדת אידאולוגיה דתית בעלת מסורת קדומה. גרוסמן טוען כי בעיני חכמי אשכנז הראשונים נתפסו דברי אגדה כחלק אינטגרלי ממקורות ההלכה, ולפיכך שימשו דברי אגדה כמרכיבים קבילים במשא ומתן ההלכתי.<sup>11</sup> לפי מקורות אגדיים, שגרוסמן מפרטם, מצווה האדם ליטול את נפשו בשעת גזרה, ומשום כך היה להם על מי שיסמכו. אמנם, ההיתר להרג הילדים הוא בעייתי יותר, היות שאין לו סימוכין בדברי אגדה. משום כך, מעלה גרוסמן את ההשערה כי מעשה ההקרבה של אלעזר בן יאיר ואנשיו במצדה, המתואר בספר יוסיפון, עמד לנגד עיניהם של חסידי אשכנז. לטענת גרוסמן, היה לספר זה מעמד של מקור סמכות וקדושה, וחכמי אשכנז התייחסו אליו כאל מקור פסיקתי.

ישראל יובל, בפרק השלישי של ספרו,<sup>12</sup> מתייחס אף הוא למקורות הרעיוניים שהנחו את התנהגותם של מקדשי השם בגזרות תתנו"ו. לדעתו, פיתחו חסידי אשכנז משנה משיחית, המבוססת על מקורות מדרשיים, שלפיה ניתן להחיש את ביאת הגאולה באמצעות דמם השפוך של הנהרגים על קידוש השם. זכרון הקרבנות מעורר את האל לעשיית צדק, שתבטא

8 H. Soloveitchik, "Religious Law and Change: The Medieval Ashkenazic Example", *AJS Review*, XII (1987).

9 "נשים בקידוש השם", 141-150.

10 ברויאר מצביע על המקום הבולט שתופסות הנשים במעשי קידוש השם ומציע לראות בכך אינסטינקט ריטואלי, המביא אדם שאינו בר אוריין הירא מפני החטא להחמיר החמרה שאין לה אסמכתא בכתובים. ר' עוד א' גרוסמן, **חסידות ומורדות**, ירושלים תשס"א.

11 "בין 1012 ל-1096: הרקע התרבותי והחברתי לקידוש השם בתתנו"ו"; הנ"ל, "שורשיו של קידוש השם באשכנז הקדומה", י' גפני וא' רביצקי (עורכים), **קדושת החיים וחירוף הנפש**, ירושלים תשנ"ג.

12 פרק זה הוא למעשה הרחבה של מאמרו מעורר המחלוקת שהתפרסם בכתב העת **ציון**, 58 (תשנ"ג), 33-90.

בנקמה בגויים, ובהבאת הגלות לקצה. הנכונות האקטיבית למות על קידוש השם, הן על ידי הריגה עצמית והן על ידי הריגת אחרים, ביטאה את האמונה שככל שתקדם להתמלא סאת הדמים, כך יקדים האל לצאת למסע נקמה בגויים ויקרב את הגאולה. מכאן שהתפיסה המרטירולוגית של חכמי אשכנז "אינה יונקת את השראתה מהלכות קידוש השם אלא מהלכות משיח"<sup>13</sup>. תפיסה אשכנזית זו, שיובל מכנה אותה גישת "הגאולה הנוקמת", שונה במהותה מרעיון הגאולה הספרדי, "הגאולה המגיירת", הרואה את הקץ המשיחי באור מתן ושחר שלום בעיקרו. אירועים אלימים, אם יהיו, ילכשו אופי מקומי בלבד, ועיקר התהליך המשיחי יתמצה בתשובת החוטאים, בתחיית המתים ובקיבוץ גלויות. בעיני יהדות ספרד נחזתה הגאולה כתקופה שבה תתממש בראש ובראשונה שיבת ציון.

למרות הטיעונים המשכנעים ואוסף המקורות שמביא יובל להוכחת תזת "הגאולה הנוקמת", נדמה כי עדיין חסרה חוליה לוגית שתיצור קשר הדוק בין הלכה לבין מעשה, בין הרעיון המשיחי על אודות "הגאולה הנוקמת" לבין מעשי קידוש השם במסעי הצלב. שכן, כל המקורות שמצטט יובל אכן יוצרים זיקה הדוקה בין הנהרגים על קידוש השם לבין החשת הגאולה שעיקר מגמתה הוא סילוק חשבונות והעמדת הגויים לדין; ברם, איננו מוצאים במקורות אלו מתן לגיטימציה למעשי התאבדות ו/או רצח אחרים על ידי היהודים עצמם. אדרבה, נקמתו של האל תבוא, לדעת אותם מקורות, רק כתגובה לרציחתם של יהודים בידי גויים. אין בשום מקור ראייה לכך שהתאבדות, או הרג אחרים בידי יהודים, נזקפים לחובתן של האומות. מבחינה זו, ייתכן והחוליה החסרה מצויה דווקא בדבריו של גרוסמן, הגורס כי לנגד עיניהם של מקדשי השם בתתנ"ו עמד ספר יוסיפון, המכיל כאמור תיאורי התאבדות של קנאי מצדה.

רק חזן מתמודד בספרו עם השאלה השנייה שנשאלה לעיל, על אודות העיתוי של מעשי קידוש השם, והגורמים שהביאו להבשלת מעשים אלו בתתנ"ו דווקא. חזן מנסה לספק לשאלה זו שתי תשובות. הראשונה, כי התגובה היהודית מייצגת במידה רבה את רוח התקופה. המאה ה-11 היתה רוויה איבה אנטי-דתית ושנאה בין קבוצתית, והיהודים הפנימו במידה רבה תחושות אלו. אמנם המשטמה נגד הנצרות היתה קיימת מאז ומתמיד, אולם האקלים החברתי שהחל להתפתח בעולם הנוצרי, אשר ראה בקבוצות סוטות שונות (מינים, מצורעים ויהודים) איום פוטנציאלי על האמונה הנוצרית, השפיע במידה רבה גם על יחס היהודים כלפי הנוצרים. חזן מאמץ במידה רבה את גישתו של רוברט מור, חוקר המינות בימי הביניים, הרואה בהופעת המינות באירופה במאה ה-11 תופעה המבטאת שינוי בתודעה

ובמודעות של הכנסייה, ולא דווקא התרחשות היסטורית ממשית.<sup>14</sup> לדבריו, יותר משהוקעת המינות מצביעה על התארגנות של קבוצות סוטות שמרדו בדוגמות הכנסייה, הרי שהיא מלמדת על אופיה הבלתי סובלני של הכנסייה עצמה, ועל רצונה להכפיף את מאמיניה למסגרת אמונה מונוליטית.

התשובה השנייה הניתנת על ידי חזן לשאלה מדוע הופיעו מעשים קיצוניים אלו בקנה מידה כה גדול בתקופה זו בלבד, מבוססת על כך שמעשי ההתאבדות ההמוניים היו בכחינת תגובת נגד לפרץ רגשות האמונה הדתית שרחשו בקרב הצלבנים. בראש ובראשונה, היתה במעשים אלו התרסה כנגד האמונה הנוצרית והבעת שנאה לדת זו.<sup>15</sup> מעבר לכך, תגובת היהודים משקפת את להט האמונה היהודית המתמודדת בהצלחה עם זו הנוצרית, בכחינת "שלנו גדולה משלכם". מסירות הנפש של הצלבנים, אשר ביטאה נכונות לסבול את קשיי המסע ולמסור את הנפש על הגנת הקבר הקדוש, הציבה אתגר רוחני בפני היהודים, אשר חשו צורך להציב דרישות אמונה נעלות יותר. לפיכך, פיתחו חסידי אשכנז מערכת פולחן סמלית חדשה, המכוננת מחדש את בית המקדש ואת הקרבת הקרבנות. אלא שעתה היו הקרבנות קרבנות אדם, והמקריבים היו בעת ובעונה אחת קרבנות אף הם. משום כך רווחת בקינות ובכרוניקות היהודיות המתארות את מעשי ההרג העצמי אנלוגיה לסדרי הפולחן בבית המקדש. אנלוגיה זו מתבטאת בהקפדה על ביצוע מעשה ההתאבדות באופן דומה לטקס ההקרבה על המזבח, כולל בדיקת הסכין שלא יהא בו פגם ואמירת ברכה על השחיטה.

מכנה משותף בולט קיים בשתי התשובות שמציע חזן לשאלת הגורמים שהביאו לתגובה היהודית החריפה והקיצונית בתנ"ו: בבסיסן עומדת ההנחה המובלעת שהחברה הנוצרית ותרבותה שימשו מקור חיקוי לחברה היהודית הימי-ביניימית. התהליכים החברתיים שעברה החברה הנוצרית לא נעלמו מעיניים יהודיות, והם אימצו במישורין או בעקיפין דפוס התנהגות דומה. בדברי חזן ניתן אפוא למצוא קרבה מסוימת לעמדותיו של יובל, המנסה להציג את היחסים בין יהודים לבין נוצרים בימי הביניים באור דיאלוגי, תוך דחיית התפיסה הקלסית הרואה ביהדות ובנצרות שתי ישויות המכונסות בתוך עצמן ומסוגרות זו מפני זו. יחד עם זאת ברור כי יובל מרחיק לכת מחזן, ומרחיב את תחולתה של ההשפעה ההדדית לא רק לגילויים החברתיים וההתנהגותיים של בני שתי הדתות, אלא גם לליבה עצמה, למערכת הסמלים והטקסים של הדתות. בכך הוא תוחם קו ברור בין דורו, דור ההיסטוריונים

R.I. Moore, *The Formation of a Persecuting Society, Power and Deviance in Western Europe, 1495-1250*, Basil Blackwell, Oxford and New York 1987

15 רעיון זה כבר הובע על ידי יעקב כ"ץ, שטען כי: "קידוש השם מכוון בהבלטה נגד העולם הנוצרי. הכוונה היתה להעמיד את הנוצרים על אמותות הדת היהודית", **בין יהודים לגויים**, ירושלים תשכ"א, עמ' 75.



החדשים, אשר סביבתם התרבותית שונה לחלוטין מדור רבותיהם, שעדיין בוססו בביצת הפולמוס הבין-דתי. השאלה הנותרת בעינה היא באיזו מידה מאפשרת פרספקטיבה חדשה זו להבין טוב יותר את מאורעות העבר. האם תקופתנו, עידן הסובלנות והקוסמופוליטיות, מאפשרת לנו להתנשא מעל כתפי קודמינו ולהביט אחורה אל האופק ההיסטורי טוב יותר מבעבר, כפי שמאמין יובל, או שמא הערכים התרבותיים השולטים בימינו תוחמים את אירועי העבר לתבניות ידע ההולמות את דרכי המחשבה של זמננו, ובכך תורמים לאשליה המדומה שאנו מבינים טוב יותר מקודמינו את שאירע.

סוף דבר, דומה שהמאמץ המחקרי האדיר, שחלק מפרותיו מוצגים בשלושת הספרים שבהם עסקנו, מפיג אך מעט מהערפל המתעקש לרבוץ מעל פרעות מסע הצלב הראשון. המהלך הנפשי הייחודי שאפיין את יהודי הריינוס באביב-קיץ תתנ"ו נותר עדיין חמקמק ובלתי נגיש להבנתנו, וייתכן שיישאר כך לנצח. ברם, מובטח להן לגזרות תתנ"ו שיוסיפו לשמש כר פורה לסקרנותם ולמחקריהם של דורות עתידיים. ההתרחשויות המדווחות נוגעות בקצות העצבים החשופים של ערכי התשתית של החברה היהודית: להט אמונה כביר המאכל ערכי משפחה ומוסר. ומתח זה, הלוא מלווה הוא את היהדות מראשיתה.